

Отримано: 23 лютого 2023 р.

Прорецензовано: 10 березня 2023 р.

Прийнято до друку: 13 березня 2023 р.

e-mail: i.prikhno@chdtu.edu.ua

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-2922-5548>

DOI: 10.25264/2311-5149-2023-28(56)-119-126

Пріхно І. М., Частоколенко І. П. Банківське кредитування бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2023. № 28(56). С. 119–126.

УДК: 336.7(477)"364"

JEL-класифікація: G 21

Пріхно Ірина Миколаївна,*доктор економічних наук, професор кафедри економіки та управління
Черкаського державного технологічного університету***Частоколенко Ігор Павлович,***кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики та інформаційних технологій
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано тенденції розвитку банківського кредитування в Україні у період введення воєнного стану. Проаналізовано виплати по діючим кредитам та частку непрацюючих кредитів, наданих суб'єктам господарювання. Досліджено способи реструктуризації боргу: відстрочка платежів на певний час; списання частини боргових зобов'язань позичальника перед банком; зменшення відсоткової ставки.

Виявлено вектори державної підтримки бізнесу, зокрема кредитування бізнесу під час війни та грантова програма в Україні. Розглянуто умови надання кредитних договорів за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %» та їх реалізацію в Україні. Досліджено види грантів від програми «єРобота».

Окреслено основні проблеми у сфері банківського кредитування бізнесу та їх наслідки для розвитку економіки України.

Ключові слова: банк, кредит, кредитні канікули, реструктуризація боргу, грантова програма.

Iryna Prikhno,*Doctor of Economics, Professor at the Department of Economics and Management, Cherkasy State Technological University***Ihor Chastokolenko,***Candidate of Economic Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Higher Mathematics and Information Technology, Cherkasy Institute of Fire Safety named after the Heroes of Chernobyl National University of Civil Defense of Ukraine*

BANK LENDING OF BUSINESS IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article analyzes trends in bank lending in Ukraine during the period of martial law, focusing on payments on existing loans and receiving new loans. It examines the share of non-performing loans provided to economic entities and identifies an increase in their share during martial law. The article considers the conditions for introducing "credit holidays" and investigates debt restructuring methods such as deferral of payments, writing off part of the borrower's debt, and reducing the interest rate. The article also identifies vectors of state business support, including business lending during wartime and a grant program in Ukraine. The terms of the "Available loans" 5-7-9% program are examined, as well as the number, volume, and structure of credit agreements made under the program. The article notes that businesses have actively participated in the program, demonstrating a willingness to adapt and develop. State banks have played a significant role in the program, making up more than 80% of the total number of contracts. The article also clarifies the conditions for providing state grant support in Ukraine, investigates types of grants from the Erobot program, and identifies the main problems in the field of banking lending to businesses and their consequences for the Ukrainian economy.

Keywords: bank, credit, credit holidays, debt restructuring, grant program.

Постановка проблеми. Сучасний світ диктує такі умови господарювання, при яких розвиток бізнесу є неможливим без залучення кредитних ресурсів. Обґрунтувати наведене твердження можна так: розвиток бізнесу потребує наявності значної кількості фінансових ресурсів, а власних джерел фінансування бізнесу, як правило, не вистачає. Таким чином, можливими можуть бути два альтернативні шляхи: перший – накопичувати власний капітал, а потім розвивати бізнес; другий – позичити необхідну суму коштів і почати розвиватися відразу. Зауважимо, що в умовах конкуренції другий шлях є найбільш вигідним і раціональним, тому що протягом часу, який необхідний для накопичення власних фінансових ресурсів,

підприємства-конкуренти матимуть додатковий час для налагодження свого бізнесу, що, відповідно, поставить конкурентів у більш вигідне становище, що сприятиме швидшому розвитку підприємства-конкурента й налагодженню ним контактів з учасниками підприємницьких відносин. Крім того, з часом фінансові ресурси втрачають свою вартість, що також свідчить на користь використання кредитних ресурсів. Таким чином, вважаємо, що кредитування нині є невід'ємною частиною успішного ведення бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема кредитування бізнесу в Україні присвячена значна кількість публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких доцільно відзначити таких: О. Барановський, І. Белова, В. Большунов, О. Васюренко, Р. Гересев, Є. Давіденко, А. Ковальчук, В. Лагутін, В. Мейш, В. Міщенко, С. Мороз, М. Савлук, Т. Смовженко, Л. Рябуша, Р. Шпек та інші.

Проте, воєнні дії, які тривають в Україні вже більше року, вкрай негативно вплинули як на розвиток бізнесу в різних галузях економіки і в різних регіонах нашої держави, так і на процес залучення кредитів: знизилася показники платоспроможності підприємств, підвищилися фактори ризику неповернення кредиту тощо. Але, враховуючи, що в Україні гостро стоїть потреба відбудови, надзвичайно актуальним є дослідження тенденцій, що склалися у сфері кредитування вітчизняних підприємств, виявлення недоліків та пошук напрямів активізації процесів кредитування.

Мета і завдання дослідження: проаналізувати банківське кредитування в Україні з метою виявлення напрямів подолання наслідків війни.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розвитку банківського кредитування в Україні у період введення воєнного стану доцільно досліджувати за двома напрямками: 1) виплати по діючим кредитам; 2) отримання нових кредитів.

Щодо першого напрямку, то протягом останнього року набуло значного поширення зростання кількості проблемних кредитів, що пов'язано з погіршенням платоспроможності суб'єктів господарювання на фоні інфляційних процесів, підвищення курсу долара й євро тощо.

Наявність проблемних кредитів пов'язана насамперед зі збільшенням частки непрацюючих кредитів (рис. 1).

На рис. 1 чітко простежується динаміка покращення ситуації у сфері банківського кредитування у 2021 р., про що свідчить щоквартальне значне зниження частки непрацюючих кредитів: з 46,7 % у грудні 2020 р. до 31,6 % у березні 2022 р., тобто на 15,1 відсоткових пунктів. Початок повномасштабної війни і введення воєнного стану спричинили збільшення частки непрацюючих кредитів. Зауважимо, що збільшення частки непрацюючих кредитів розпочалося у червні – це пов'язано з закінченням «вимушених кредитних канікул», що посприяло визнанню прострочення понад 90 днів.

Рис. 1. Частка непрацюючих кредитів, наданих суб'єктам господарювання, у портфелях банків

Джерело: складено авторами на основі [1].

Таким чином, у другому кварталі 2022 р. частка непрацюючих кредитів виросла до 36,5 %, тобто на 3,9 відсоткових пунктів; у третьому кварталі 2022 р. зазначений показник зріс ще на 2 відсоткових пункти і на кінець третього кварталу становив 37,5 %, а у четвертому кварталі спостерігається мега зростання на 5,4 відсоткових пунктів. Таким чином, частка непрацюючих кредитів станом на кінець 2022 р. становила 42,9 %.

Задля запобігання дефолту банківської системи через масові прострочення по кредитним виплатам, а також з метою підтримки бізнесів тих суб'єктів господарювання, які нині не спроможні розрахуватися з кредиторами, держава активно підключилася до цих проблем. Таким чином, було запропоновано низку рішень, зокрема:

1. На рівні законодавства (Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» [2]) було запроваджено «кредитні канікули», суть яких полягає в тому, що впродовж дії воєнного стану та протягом 30 днів по його завершенні, позичальник, який вчасно не розрахувався по кредиту, буде звільнений від штрафу, пені чи інших штрафних платежів, а також не будуть нараховуватися 3 % річних та інфляційні втрати, які передбачені ст. 625 Цивільного кодексу України [3]. При цьому позичальнику не потрібно додатково подавати заяву та інші документи, оскільки банки зобов'язані автоматично для всіх боржників списувати нараховані штрафи і пеню, які виникли під час дії воєнного стану. Зауважимо, що при цьому позичальник, як і раніше, зобов'язаний повертати кредит і відсотки по ньому, але у випадку неможливості розрахуватися з банком такий позичальник буде звільнений від покарання у вигляді штрафних санкцій. Зрозуміло, що задля підтримки банківської системи, яка нині перебуває у важких умовах, так само як і підприємець, суб'єкт господарювання зобов'язаний по можливості вчасно погашати свої борги. Відтермінування повернення кредиту у випадку, якщо згідно графіку погашення кредиту термін його погашення припав на період дії воєнного стану, стало одним із популярних рішень серед банків. Таке рішення приймається банками у кожному випадку безпосередньо з боржниками.

2. Реструктуризація боргу – це один з методів підтримки бізнесу, до яких вдалися банки. Реструктуризація боргу є можливою трьома способами: відстрочка платежів на певний час; списання частини боргових зобов'язань позичальника перед банком; зменшення відсоткової ставки.

Зауважимо, що відстрочка платежів закріплена законодавчо шляхом запровадження «кредитних канікул» [4]. А щодо списання боргових зобов'язань і зменшення відсоткової ставки, то законодавчого закріплення такого шлях усунення заборгованості не має, а це є лише власна ініціатива серед окремих банків. Рішення про введення таких пільг для своїх клієнтів банківські установи приймають в індивідуальному порядку і, як правило, вагому роль на користь таких рішень відіграє бездоганна кредитна історія позичальника, наявність постійних доходів у боржника тощо. Зауважимо, що найчастіше банки приймали рішення про списання частини боргових зобов'язань для клієнтів, які погасили понад 80 % кредиту.

Щодо другого напрямку, то потребує дослідження процес отримання кредитів в умовах воєнного стану. Тут питання полягає в тому, що суб'єкти підприємницької діяльності потребують значної кількості фінансових ресурсів для розширення виробничих потужностей, для перепрофілювання бізнесу до викликів сьогодення, а також для відбудови зруйнованого війною бізнесу та заради економічної підтримки нашої держави.

Надзвичайно важливою у цьому процесі є державна підтримка. Нині така підтримка здійснюється за двома векторами:

- 1) кредитування бізнесу під час війни;
- 2) грантова програма в Україні.

Держава відреагувала на необхідність підтримки бізнесу щодо можливості отримання кредитів ще на початку війни. Так, Уряд рішенням від 18 березня 2022 р. розширив Програму «Доступні кредити <5-7-9 %>», відповідно до якої підприємство будь-якої форми власності, будь-якого розміру та незалежно від виду здійснюваної ним діяльності може отримати кредит на суму до 60 млн грн під 0 %. Безвідсоткове кредитування бізнесу передбачає, що відсотки банківським установам буде виплачувати держава. Такі правила діють увесь час протягом дії воєнного стану та ще один місяць після його завершення. Термін кредитування за цією програмою залежить від цільового призначення позичених коштів. Наприклад, передбачається, що кредит на реалізацію інвестиційного проєкту або на рефінансування заборгованості може бути виданий на термін не більше ніж 5 років. А термін кредитування з метою фінансування оборотного капіталу становить не більше 3 років. По завершенню воєнного стану відсоткова ставка становитиме не більше 5 % [5; 6].

Аналіз доступних кредитів за програмою «<5-7-9 %>» доцільно виконувати в два етапи: період до 24 лютого 2022 р. і після. На рис. 2 проілюстровано кількість укладених кредитних договорів за цією програмою у розрізі банків, а на рис. 3 – сума виданих кредитів за цією програмою.

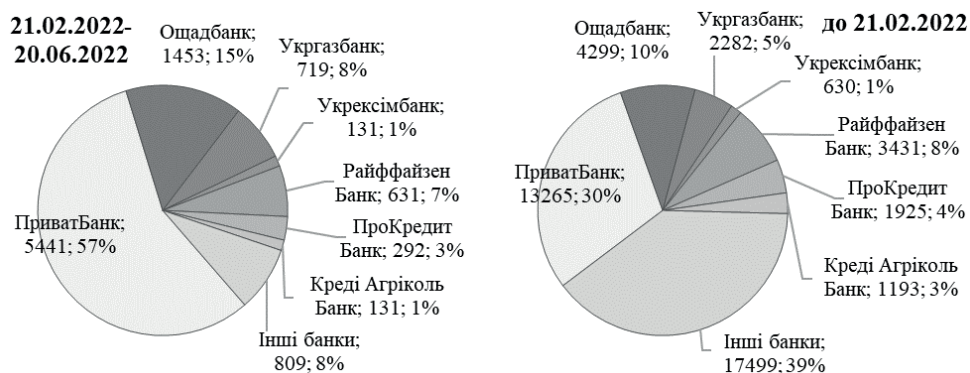

Рис. 2. Кількість кредитних договорів за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %»

Джерело: складено авторами на основі [7].

Аналізуючи кількість договорів, укладених за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %», доцільно відзначити, що за весь період існування цієї Програми до 21.02.2022 р. було укладено 44524 договорів, а за період від 21.02.2022 р. до 20.06.2022 р. кількість укладених договорів становила 9607, що становить 21,6 % від загальної кількості укладених за попередні роки договорів. Така статистика свідчить про зацікавленість бізнесу розвиватися та/або відновлюватися і пристосовуватися до умов, що склалися у період воєнного стану.

Аналіз кількості кредитних договорів за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %» у розрізі банків свідчить про те, що лідером серед банків, які долучилися до кредитування бізнесу за цією програмою, є ПриватБанк, який є одним з чотирьох державних банків в Україні. За перші чотири місяці воєнного стану ПриватБанком було укладено 5441 кредитних договорів, що становило 57 % загальної кількості укладених договорів (до 21.02.2022 р. відсоток укладених кредитних договорів становив 30 %). Інші два державні банки – Ощадбанк і Укргазбанк – також активно кредитують бізнес за програмою доступних кредитів – частка укладених кредитних договорів у перші чотири місяці воєнного стану становила 15 % (1453 договори) і 8 % (719 договорів) відповідно.

Говорячи про банки з іноземним капіталом, доцільно зауважити, що питома вага кількості укладених «доступних кредитів» дещо зменшилася. Найбільш активними учасниками кредитування за цією програмою є Райффайзен Банк (за перші чотири місяці воєнного стану укладено 613 кредитних договорів, що становить 7 % від загальної кількості укладених договорів) і ПроКредит Банк (292 кредитних договори, або 3 %).

Подібну ситуацію можна спостерігати і при аналізі суми кредитів, виданих за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %» (рис. 3).

Рис. 3. Сума кредитів, виданих за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %», млн грн

Джерело: складено авторами на основі [7].

Лідером залишається все той же державний банк – ПриватБанк, який за період з 21.06.2022 р. до 20.06.2022 р. видав кредитів за цією програмою на суму 9087 млн грн, що становить 25 % від загальної

суми виданих доступних кредитів. Порівняно з довоєнним періодом ПриватБанк збільшив частку у загальній сумі виданих кредитів на 16 відсоткових пунктів. За досліджуваний період Ощадбанк здійснив кредитування за програмою доступних кредитів на суму 4654 млн грн, що становить 13 % від загальної суми доступних кредитів, наданих бізнесу (приріст становить 4 відсоткові пункти). Укргазбанк у період березень–червень 2022 р. видав доступних кредитів бізнесу на суму 5410 млн грн, або 13 % загальної суми кредитування бізнесу за програмою доступних кредитів (приріст становив 7 відсоткових пунктів).

Частка банків з іноземним капіталом за обсягами кредитування зменшилася: для Райффайзен Банку – з 16 до 11 %, а для ПроКредитБанку – з 9 до 4 %.

Доцільно відзначити, що суттєво змінилася і структура пільгового кредитування за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %»» (рис. 4).

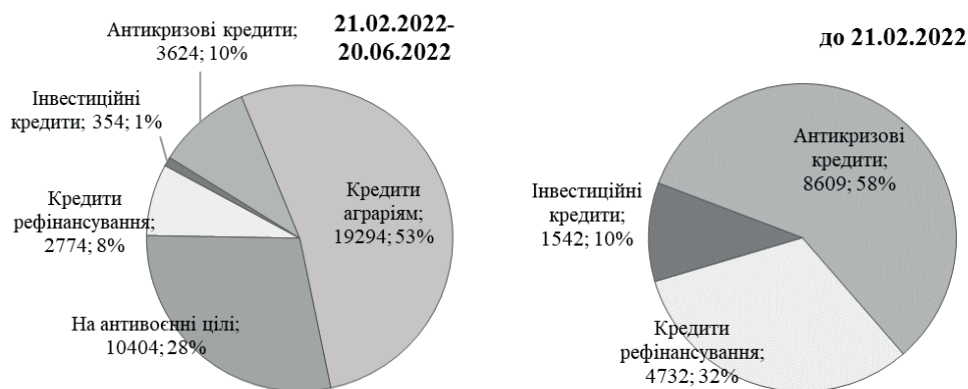

Рис. 4. Структура кредитів, виданих за програмою «Доступні кредити «5-7-9 %»», млн грн

Джерело: складено авторами на основі [7].

Так, у довоєнний період видавалися такі види доступних кредитів: кредити рефінансування (32 % загального обсягу виданих кредитів, або 4732 млн грн); інвестиційні кредити (10 %, 1542 млн грн) й антикризові кредити (58 %, 8609 млн грн) [7].

Воєнні дії на території України спричинили появу нових видів «доступних кредитів»: кредитів аграріям (умовами кредитування є видача кредиту під 0 % на 6 місяців, а потім ставка зростає до 5 %) і на антивоєнні цілі (ставка кредитування становитиме 0 % протягом усієї війни, а після її закінчення ставка зростає до 5 %) [7].

Аналіз статистичних даних, відображених на рис. 4, свідчить про те, що у воєнний період питома вага «класичних» видів пільгового кредитування за програмою «доступних кредитів» суттєво зменшилася і становить 19 %. Це пов'язано із введенням необхідних для реалій сьогодення кредитів аграріям і на антивоєнні цілі. Так, у період з 21.02.2022 до 20.06.2022 рр. обсяг кредитування аграрного бізнесу за програмою «доступних кредитів» становив 19294 млн грн (53 % від загального обсягу пільгового кредитування), а на антивоєнні цілі видано 10404 млн грн (28 % від загальної суми виданих кредитів за програмою «доступних кредитів»).

Ще одним важливим напрямом підтримки бізнесу в умовах воєнного стану є грантова підтримка, яка передбачає отримання коштів на започаткування або розвиток вже існуючого бізнесу, але, на відміну від кредиту, повертати кошти не потрібно за умови, що грантоотримувач виконав всі умови грантодавця. Зокрема, такими умовами є створення нових робочих місць, сплата податків, ведення визначених видів діяльності протягом певного терміну тощо [8].

Робота над грантовою підтримкою бізнесу в Україні розпочалася у червні 2022 р. І вже наприкінці місяця Кабінет Міністрів України запусив програму безповоротних грантів на суму до 8 млн грн для підприємств, які працюють у сфері деревообробки, меблевого виробництва, металообробки, агропереробки, виробництва будматеріалів й ін. Передбачається, що грант можна буде витратити на закупівлю необхідного обладнання, але при цьому грантоотримувач повинен створити не менше 25 нових робочих місць і регулярно сплачувати податки [9].

З 1 липня 2022 р. в Україні запрацювала державна грантова програма «Робота», метою якої є створення додаткових робочих місць, що є надзвичайно актуальним, оскільки через воєнні дії значна кількість людей в Україні залишилася без робочих місць. Сума гранту становить від 50 тис. грн до 10 млн грн залежно від кількості створених робочих місць та виду діяльності [8].

Нині держава пропонує такі види грантів від програми «єРобота»: власна справа, на сад, теплиця, на підприємство по переробці, на продукцію подвійного призначення, на стартап, мікрогрант від «Українського ветеранського фонду» (табл. 1).

Таблиця 1

Види грантів від програми «єРобота»

№ з/п	Вид гранту	Умови отримання	Сума гранту
1	Власна справа	Створення робочих місць: – за умови прийняття на роботу одного працівника; – за умови прийняття на роботу двох працівників. Працевлаштувати робітників потрібно протягом шести місяців після підписання договору гранту. Термін працевлаштування повинен бути не менше двох років. Грант можна отримати на відкриття салону краси, ательє, СТО, кав'ярні.	150 000 грн 250 000 грн
2	Теплиця	Побудова модульної теплиці площею від 1,6 га до 2,4 га протягом року, створення 40 робочих місць, діяльність та сплата податків протягом трьох років.	До 7 млн грн за 2 га, але не більше 70 % вартості проекту
3	Грант на підприємство по переробці	Пріоритет надається дерево- та металообробці, виробництву меблів та будматеріалів, агропереробці. Кошти витрачаються на придбання обладнання. Важливо: перша тисяча заявників може розраховувати на грант у розмірі 70 % від вартості проекту. Наступні учасники отримають до 50 % вартості проекту. В разі руйнування підприємства внаслідок військових дій держава компенсує всю суму внеску отримувача гранту.	До 8 млн грн
4	Грант на продукцію подвійного призначення	Пріоритет надається проектам у сфері оборони, кібербезпеки, відбудови інфраструктури, охорони здоров'я, освіти. Отримати грант може суб'єкт господарювання, зареєстрований в Україні.	До 35 000 дол.
5	Грант на стартап	Фінансова підтримка надається інноваційним стартапам. Умови отримання: створення мінімум трьох робочих місць впродовж двох років із моменту отримання гранту, сплата податків та розробка технології, задекларованої проектом. Кошти гранту витрачаються на зарплати, консультації, обладнання для виробничих цілей та досліджень, на рекламу та маркетинг.	Від 750 000 грн до 3,5 млн грн
6	Мікрогрант від «Українського ветеранського фонду»	Ветерани війни, члени їхніх сімей (матері, батьки, дружини, чоловіки, діти), родини героїв Небесної сотні. Подати заявку на мікрогрант можуть власники зареєстрованих ФОП. Програма діє до завершення воєнного стану. Бюджет 10 млн грн, розрахований на 500 учасників.	20 000 грн

Джерело: Складено авторами на основі [8].

Також держава розпочала програму підтримки українських стартапів, цільовою аудиторією якої є підприємці-початківці в IT-сфері, які реалізують ідею створення технологічного стартапу і потребують фінансових ресурсів для створення тестової моделі. Ця програма реалізовуватиметься Українським фондом підтримки стартапів, який буде викуповувати частку у новостворених компаній, переважно експортно-орієнтованих. Передбачається, що бюджет програми становитиме 10 млрд грн на рік. Для підтримки IT-сфери держава реалізує грант на навчання на IT-курсах. Скористатися таким грантом можуть 60 тис. українців [10].

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можемо зробити такі висновки:

– «кредитні канікули» вирішують проблему заборгованості позичальників перед банками лише у короткостроковій перспективі, адже настане момент, коли бізнесу необхідно буде повертати свої борги, і ризик неповернення кредитів та відсотків по ним є значним, оскільки вірогідність того, що бізнес по завершенню воєнного стану відразу наростить свої потужності і стане прибутковим і платоспроможним, є мінімальною. Таким чином, відразу стане актуальною проблема неповернення боргів позичальниками. Тому вирішення проблеми боргових зобов'язань шляхом запровадження «кредитних канікул» може мати лише короткостроковий характер і необхідно шукати інші, більш дієві шляхи підтримки бізнесу і банків, які дозволять досягти позитивного ефекту у довгостроковій перспективі;

– списання частини боргових зобов'язань позичальника перед банком дозволяє підтримати бізнес, але банківські установи у такий спосіб втрачають частину своїх прибутків. Хоча, якщо дивитися у майбутнє, банки, які зважилися списати борги своїм клієнтам, у майбутньому можуть розраховувати на подальше кредитування цих клієнтів. Тобто, у цьому випадку, спрацьовує ефект нарощення потенційних клієнтів у майбутньому;

– у воєнний час значно підвищилася роль державних банків щодо підтримки бізнесу, які активно долучилися до програми «Доступні кредити «5-7-9 %». Так, кількість укладених державними банками

пільгових кредитів у воєнний час становить понад 80 %, тоді як приватними банками укладено менше 20 % від загальної кількості. Обсяг кредитування за програмою «доступних кредитів» у воєнний час становив близько 60 %, на протигагу приватних банків, у яких обсяг кредитування становив близько 40 %. Зауважимо, що з початку програми питома вага державних банків за кількістю укладених пільгових кредитів становить 63,4 %, тоді як у приватних банках – 36,6 %. За обсягом кредитування питома вага участі державних банків становить 37,9 %, що значно менше порівняно з питомою вагою пільгового кредитування приватними банками, у яких частка кредитування становить 62,1 %. Доцільно відзначити, що з метою підтримки вітчизняного бізнесу у складний для України час приватним банкам все ж таки потрібно більш активно долучатися до пільгового кредитування надважливих галузей економіки. Вважаємо, що пільгове кредитування є тимчасовим явищем, яке допоможе вітчизняному бізнесу вистояти, що у майбутньому дозволить банківській системі залучати значні обсяги кредитів за ринковими ставками;

грантова підтримка бізнесу є хорошою альтернативою банківського кредитування, особливо в сучасних надскладних для бізнесу умовах. Однією з переваг грантів є можливість отримати значну суму коштів на довгостроковий період. Реалізація гранту відбувається чітко за обумовленими у проєкті етапами, що стимулює і дисциплінує його виконавців. Серед недоліків грантової підтримки бізнесу можна відзначити неможливість брати участь у гранті представникам бізнесу у різних сферах підприємницької діяльності, оскільки грантова програма є вузькоспеціалізованою і передбачає конкретні умови, за яких є можливим отримати грант.

Отже, можемо констатувати, що, незважаючи на величезну кількість викликів і проблем, які постали перед вітчизняним бізнесом і вітчизняною банківською системою, відбувається процес адаптації до нових реалій, пошук нових нестандартних рішень задля подолання кризи і, головне, існує розуміння надзвичайної важливості взаємної підтримки бізнесу, банківської системи і держави.

Література:

1. Огляд банківського сектору: лютий 2021 року – лютий 2023 року (Національний банк України). URL: <https://cutt.ly/u4WNfdm> (дата звернення: 14.03.2022).

Ohlyad bankiv's'koho sektoru: lyutyu 2021 roku – lyutyu 2023 roku (Natsional'nyy bank Ukrayiny) [Banking Sector Review: February 2021 – February 2023 (National Bank of Ukraine)]. < <https://cutt.ly/u4WNfdm> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

1. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2120-IX (Верховна Рада України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 14.03.2022).

Zakon Ukrayiny pro vnesennya zmin do podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo diy norm na period diy voyennoho stanu 2022 (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Law of Ukraine on amendments to the tax code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the validity of the norms for the period of martial 2022 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (Верховна Рада України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.03.2022).

Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny 2003 (Verkhovna Rada Ukrayiny) [Civil Code of Ukraine 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

4. Муравська Н. Кредитні канікули під час війни: умови та хитрощі банків. *Юридична газета online*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kreditni-kanikuli-pid-chas-viyini-umovi-ta-hitroshchi-bankiv.html> (дата звернення: 14.03.2022).

Muravs'ka, N. (2022) *Kredytne kanikuly pid chas viyny: umovy ta khytroshchi bankiv* [Credit holidays during the war: conditions and tricks of banks]. *Yurydychna hazeta online* [Law newspaper online], 13.05. < <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kreditni-kanikuli-pid-chas-viyini-umovi-ta-hitroshchi-bankiv.html> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

5. Бредіхіна Г. В Україні зміняться умови кредитування бізнесу під час війни. *УНІАН: інформаційне агентство*. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/v-ukrajini-zminyvat-umovi-kredituvannya-biznesu-pid-chas-viyini-novini-ukrajina-11886246.html> (дата звернення: 14.03.2022).

Bredikhina, H. (2022) *V Ukrayini zminyvat'sya umovy kredyтуvannya biznesu pid chas viyny* [The conditions of lending of business during the war will change in Ukraine]. *UNIAN: informatsiyne ahentsstvo*. [UNIAN: Information Agency], 01.07. < <https://www.unian.ua/economics/finance/v-ukrajini-zminyvat-umovi-kredituvannya-biznesu-pid-chas-viyini-novini-ukrajina-11886246.html> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

6. Уряд надає можливість отримати кредит до 60 млн грн будь-якому українському підприємству під 0 % на час воєнного стану за програмою «5-7-9 %» (Міністерство економіки України). URL: <https://cutt.ly/F4W0Zkf> (дата звернення: 14.03.2022).

Uryad nadaye mozhlyvist' otrymaty kredyt do 60 mln hrn bud'-yakomu ukrayins'komu pidpryyemstvu pid 0 % na chas voyennoho stanu za prohramoyu «5-7-9 %» [The Government provides an opportunity to obtain a loan of up to UAH 60 million to any Ukrainian enterprise at 0 % at the time of martial law under the 5-7-9 % program]. *Ministerstvo*

ekonomiky Ukrainy [Ministry of Economy of Ukraine]. < <https://cutt.ly/F4W0Zkf> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

7. Садовничий В. Як роздаються доступні кредити під час війни. *Financial CLUB*. 2022. URL: <https://finclub.net/ua/infographica/yak-rozdaiutsia-pilhovi-kredyty-pid-chas-viiny.html> (дата звернення: 14.03.2022).

Sadovnychyy, V. (2022) Yak rozdayut'sya dostupni kredyty pid chas viiny [How accessible loans are distributed during the war]. *Financial CLUB*, 23.06. < <https://finclub.net/ua/infographica/yak-rozdaiutsia-pilhovi-kredyty-pid-chas-viiny.html> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

8. Смерека Є. Які гранти зараз доступні українському бізнесу. Перелік та особливості подачі заявок. *Mind*. 2022. URL: <https://mind.ua/publications/20248147-yaki-granti-zaraz-dostupni-ukrayinskomu-biznesu-perelik-ta-osoblivosti-podachi-zayavok> (дата звернення: 14.03.2022).

Smereka, YE. (2022) Yaki hranty zaraz dostupni ukrayins'komu biznesu. Perelik ta osoblyvosti podachi zayavok [What grants are now available to Ukrainian business. List and peculiarities of submission of applications]. *Mind*, 13.10. < <https://mind.ua/publications/20248147-yaki-granti-zaraz-dostupni-ukrayinskomu-biznesu-perelik-ta-osoblivosti-podachi-zayavok> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

9. Кириченко А. Кабмін запускає програму безповоротних грантів: кому і на що дадуть гроші. *УНІАН: інформаційне агентство*. 2022. URL: <https://cutt.ly/U4UpVpO> (дата звернення: 14.03.2022).

Kyryuchenko, A. (2022) Kabmin zapuskaye prohramu bezpovorotnykh hrantiv: komu i na shcho dadut' hroshi [The Cabinet of Ministers of Ukraine launches a program of irreversible grants: to whom and what will give money]. *UNIAN: informatsiyne ahentstvo*. [UNIAN: Information Agency], 24.06 < <https://cutt.ly/U4UpVpO> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).

10. Орлова В. Терміново потрібні фахівці: 60 тисяч українців зможуть отримати грант на навчання. *УНІАН: інформаційне агентство*. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/terminovo-potribni-fahivci-ukrajincyam-davatimut-granti-na-navchannya-ostanni-novini-11861736.html> (дата звернення: 14.03.2022).

Orlova, V. (2022) Terminovo potribni fakhivtsi: 60 tysyach ukrayintsiv zmozhut' otrymaty hrant na navchannya [Urgently needed specialists: 60 thousand Ukrainians will be able to get a grant for study]. *UNIAN: informatsiyne ahentstvo*. [UNIAN: Information Agency], 10.06. < <https://www.unian.ua/economics/other/terminovo-potribni-fahivci-ukrajincyam-davatimut-granti-na-navchannya-ostanni-novini-11861736.html> > [in Ukrainian] (2023, March, 14).